

dat het kapittel in dit geval aan het kortste eind heeft getrokken. In een goederenregister van Oudmunster, dat in 1348 is aangelegd, werd zeer verongelijkt opgemerkt dat het kapittel niets ontving uit de hofstede van Arnoud Amelisz. en dat zij met behulp van de stad wederrechtelijk in bezit genomen was (7). Uit de hofstede werd wel een jaarlijkse tijsn betaald aan de bisschop. Daaruit kan worden afgeleid dat zij tot het grondgebied van de bisschop - en niet van Oudmunster - werd gerekend (8).

Hoe kwamen nu, tot slot, die brokken natuursteen in de fundering van Donkere Gaard 1 terecht? Zoals bekend, werd vanaf de tweede helft van de 13e eeuw de oude romaanse Dom vervangen door een nieuwe kathedraal in gotische stijl (9). Uit de bronnen blijkt, dat het 'hoofd', waar de bouwmaterialen omhooggehesen werden, naast de Maartensbrug (10), dus vlak bij het nieuwe huis van Arnoud Amelisz. lag. Of hij als 'kraker' van een stuk grond ook nog letterlijk een steentje van de dombouw heeft meegepikt, heb ik niet kunnen achterhalen. Bij de domfabriek was handel in bouwmaterialen in elk geval zeer gebruikelijk (11). Laten we er dus maar van uitgaan dat hij keurig voor zijn Drachenfelstrachiet betaald heeft.

Zo blijkt de oorsprong van Donkere Gaard 1 wel een stuk jonger te zijn dan de bisschoppelijke schenking van 1238, maar daarom nog niet minder boeiend.

M.W.J. de Bruijn

1) A.F.E. Kipp, Donkere Gaard 1. In: ABKGU 1987, MBOU 1988-12, 156

2) RAU, Oudmunster 441-1 en 441-2 (1323 april 7-9)

3) Dat het burens waren, blijkt uit de rekeningen van Oudmunster (RAU, Oudmunster 489-22 (1315) en 489-23 (1336). Matthijs woonde op Donkere Gaard 5, Elias Gans in een huis dat vroeger tegenover het Wed, naast Donkere Gaard 13, stond.

4) Deze tekst is overigens niet in de oorkonde opgenomen. Ik reconstrueer hem uit een oorkonde van 2 juni 1373, waarbij het domkapittel de kanunnik van Oudmunster Johan van Amerongen het verder bouwen verbood (RAU, Oudmunster 447: *Domine Iohannes de Ameronghen, domini mei decanus et capitulum ecclesie Traiectensis annuntiant vobis in hoc opere novum opus, ne ultra edificetis. Et in signum annuntiationis huiusmodi ego iacea istum lapidem*).

5) J.C. van Oven, *Leerboek van Romeinsch privaatrecht*, 3e druk Leiden 1948, 108-109. M. Kaser en F.B.J. Wubbe, *Romeins privaatrecht*, 5e druk Zwolle 1967, 115. Voor de toepassing in Utrecht zie: S. Muller Fzn., *Over claustraliteit. Bijdrage tot de geschiedenis van den grondeigendom in de middeleeuwsche steden*, Amsterdam

1890, naschrift.

6) S. Muller Fzn., *De middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht*, 's-Gravenhage 1883, 97-98 (het 14e-eeuwse Liber hirsutus).

7) RAU, Oudmunster 396, fol. 4.

8) Zie: M.W.J. de Bruijn en R.M. van der Eerden - Vonk, Het Utrechtse burggraafschap. In: C. Streefkerk en S. Faber eds., *Ter Recognitie. Opstellen aangeboden aan prof. mr H. van der Linden bij zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit*. Hilversum 1987, 55-81, aldaar 70-71. De bisschop ontving tijsn uit 28 huizen aan de Vismarkt, de Lichte Gaard en de Donkere Gaard (RAU, Financiële instellingen 16 (1529), fol. 1v). Het laatste huis was Donkere Gaard 1. Helaas zijn de bisschoppelijke rekeningen van vóór 1529, waarin deze tijsn was opgenomen, niet bewaard gebleven.

9) E.J. Haslinghuis en C.J.A.C. Peeters, *De Dom van Utrecht*, 's-Gravenhage 1965, 336-344. Aan de toren werd geen Drachenfelstrachiet verwerkt (t.a.p. 416 en 425) aan de kerk echter in grote hoeveelheden, met name in de kapellen aan de zuidzijde van het koor, die in het eerste kwart van de 14e eeuw zijn voltooid (t.a.p. 338).

10) GAU, Stad I, 322 (1404 november 29)

11) W.H. Vroom, *De financiering van de kathedraalbouw in de middeleeuwen, in het bijzonder van de dom van Utrecht*, Maarssen 1981, 334. Al in de oudst bewaarde rekening: zie N.B. Tenhaeff, *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van den dom te Utrecht*, 's-Gravenhage 1946, 8 (rekening van 1395/96).

De hardheid van steen, hout en papier: nogmaals de datering en situering van Jeruzalemstraat 8-10.

Vaak geven bij bouwhistorisch onderzoek de geschreven bronnen een waardevolle aanvulling op de gegevens die het onderzochte gebouw zelf oplevert. Soms echter zijn - of lijken - die gegevens met elkaar in strijd te zijn. Dat was het geval met de datering van het grote, laat-middeleeuwse huis Jeruzalemstraat 8-10 in Utrecht.

In de Kroniek 1984 (MBOU 1985-4, 97-102) deed Bart Klück een eerste verslag van het onderzoek dat door hem op zijn bekende vakbekwame, minutieuze wijze in het huis uitgevoerd werd. Hij kwam daarbij tot de conclusie dat eerst de hoofdpartij langs de straat gebouwd was. Die werd door hem op het derde kwart van de 15e eeuw gedateerd. Een kwart eeuw later zouden de vleugel aan de noordkant en een lagere aanbouw aan de zuidkant tot stand gekomen zijn en in het tweede of derde kwart van de 16e eeuw de trap-toren in de binnenhoek van beide bouw-delen.

Afb. 24 Jeruzalemstraat 8-10. Fragment van het testament van de bouwver van Jeruzalemstraat 8-10, de kanunnik van Oudmunster Christiaan van Zenden, daterend van 7 november 1528. RAU, Oudmunster 184-1. Voor de transcriptie van de tekst zie noot 1

*Item profectus inquit christianus zenden te testator legavit
ad opus fundandi parietes domus sue in fide eius
sunt sua intentione quod ipse Christianus construxit
videlicet per quod fuit ab eodem Christiano constructum pro
invenit apponit ad dictas fundat*
*Item Christianus legavit domum suam in fide fundatam pro
fundatione missae celebrande hanc annuatim legavit per
pelle pignoris per annos octo ad mandatum honorarium
domus sue quod habet domus domo per pignoris pignoris
fuit inagratia et alia per fide fundatam fuit
et per quod inagratia fuit hanc inagratia inagratia
domus obligat fuit hanc inagratia per fundationem
missae celebrande ad opus fundandi pro pignoris
inagratia fuit fundatam fuit inagratia*

Volgens de door mij geanalyseerde schriftelijke gegevens over het huis dateert de bebouwing langs de straat echter uit 1528 of kort daarvoor. Ik meende dat uit het testament van de toenmalige eigenaar, de kanunnik van Oudmunster, Christiaan van Zenden, te mogen afleiden. Deze maakte in 1528 zijn testament (afb. 24) en sprak toen van het huis dat hij onlangs (*denovo*) gebouwd had (1). Voor de hoofdpartij kwam ik dus uit op een datering die ruim een halve eeuw jonger was dan die van Bart Klück.

Omdat ik op zijn gezag graag wilde aannemen dat de dwarsvleugel en de lagere aanbouw jonger waren dan de kern van het huis, dacht ik deze te kunnen dateren op de tweede helft van de 16e eeuw, aangezien het huis na het overlijden van Christiaan van Zenden lange tijd verhuurd is geweest en zich in de jaren vijftig van de 16e eeuw in vervallen staat bevond. Het leek dus niet aannemelijk dat er in die periode een verbouwing had plaats gevonden (2).

In de Kroniek 1987 (MBOU 1988-12, 167-176, aldaar 168) komt Bart Klück onder meer op de datering van het huis terug. Hij meent dat de kern van het huis in of kort na 1498, toen Christiaan van Zenden bezitter van het perceel werd, gebouwd moet zijn en dat de dwarsvleugel en de aanbouw nog vóór het overlijden van Christiaan van Zenden in 1530 voltooid zijn (3). Elders in zijn artikel spreekt hij van een tijdsverschil tussen beide bouwdelen van minimaal tien jaar. Mogelijk kan dendrochronologisch onderzoek nog wat meer duidelijkheid verschaffen (4).

Interessant is dat uit het bouwhistorisch onderzoek is komen vast te staan dat bij het bouwen van de eerste vleugel door het uitmetselen van 'staande tanden' al met de uitbreiding rekening is gehouden. Wellicht kan het onderbreken van de bouw verklaard worden uit het feit dat het eerste kwart van de 16e eeuw een zeer roerige periode in de Utrechtse geschiedenis is geweest. Door de vele oorlogshandelingen en interne strijd was met name in de jaren twintig de econo-

mische situatie in Utrecht zeer penibel geworden (5).

Dat een juiste combinatie van alle beschikbare bronnen ook bij bouwhistorisch onderzoek tot de beste resultaten leidt, zelfs wanneer die ogenschijnlijk met elkaar in tegenspraak zijn, blijkt wanneer de nieuwe, door Bart Klück aangedragen bouwkundige gegevens opnieuw aan de schriftelijke bronnen getoetst worden. In zijn laatste artikel is een situatieschets opgenomen, waarin hij de bebouwingsgeschiedenis van het perceel waarop Jeruzalemstraat 8-10 gebouwd is, verduidelijkt (Kroniek 1987, MBOU 1988-12, 168). In mijn artikel had ik op basis van de schriftelijke bronnen al geconcludeerd dat de oudste bebouwing zich op het zuidelijk gedeelte van het grondstuk, in de buurt van de Herenstraat, moest bevinden. Bart Klück heeft op bouwkundige gronden kunnen vaststellen dat het oudste huis zich niet op de hoek van de Jeruzalemstraat en de Herenstraat heeft bevonden, maar ongeveer midden op het perceel, ter plaatse van Jeruzalemstraat 16. Dit plaatst de gegevens uit het testament van de kanunnik van Oudmunster Christiaan van Zenden ineens in een veel helderder licht. In noot 10 bij mijn artikel had ik al geconstateerd dat deze geestelijke bij de aanduiding van de bebouwing klaarblijkelijk uitging van de kapittelkerk waaraan hij verbonden was. Via de Jeruzalemstraat, de Kromme Nieuwe Gracht en de Trans zal hij zich dagelijks naar de kerk van Oudmunster op het tegenwoordige Domplein hebben begeven, om daar de getijden te zingen en de vergaderingen van zijn kapittel bij te wonen (afb. 25). Daarom beschouwde hij niet de kant van de Herenstraat als de voorkant van zijn perceel, maar de plaats waar hij het huis Jeruzalemstraat 8-10 liet neerzetten.

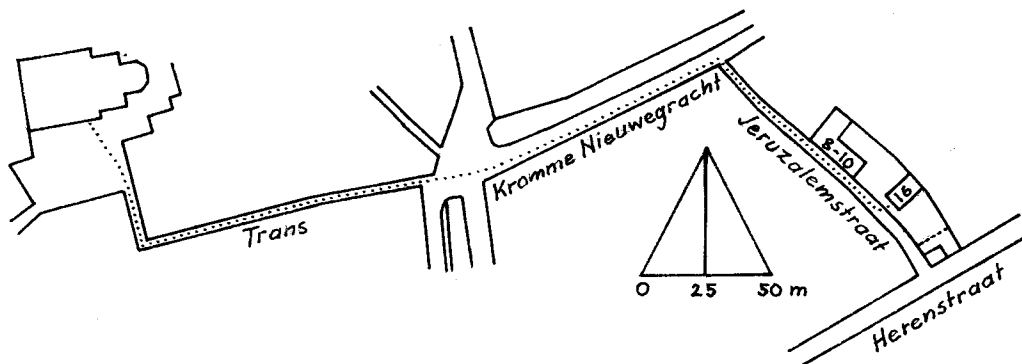
Laten we nu nog een keer het testament van Christiaan van Zenden uit 1528 bekijken (zie voor de tekst: noot 1). Hij vermaakte zijn 'voorste huis dat hij onlangs had gebouwd' (*domum suam anteriorem quam ipse denovo construxit*)

aan zijn kapittel. Zoals ik heb aangetoond, werd hiermee onmiskenbaar Jeruzalemstraat 8-10 bedoeld. 'De beterschap van het huis dat hij bewoonde, te zamen met het achterste huis' (*meli- orationem domus sue quam inhabitat, unacum domo posteriori*) legateerde hij - met voorbehoud van het vruchtgebruik voor Margriet, zijn huis- houdster - aan de vicarissen van Oudmunster voor een dagelijkse mis in zijn grafkapel. Margriet kreeg gedurende haar hele leven 'het huis achter de tuin naar het zuiden toe met twintig voet van de lengte van die tuin' (*domum retro ortum versus meridiem cum orto XX pedum in longi- tudine*). Duidelijk is nu dat dit huis het 'achterste huis' moet zijn, dat op de hoek van de Heren- straat stond. Het kreeg een tuintje of plaatsje van krap 5,5 m (6). In 1538 werden het oude huis en het huis op de hoek omschreven als - voor de duidelijkheid paraphraseer ik een beetje - 'een huis en hofstede in de Jeruzalemsteeg, met aan de noordkant de erfopvolgers van mr Christiaan van Zenden met het huis dat hij heeft laten bouwen, aan de zuidkant de Winsensteeg' (dat is de huidige Herenstraat) en westwaarts de Jeru- zalemsteeg, behoudens het vruchtgebruik van Margriet van Overhagen aan het huisje dat ook bij het huis hoort, gelegen op de hoek van de voornoemde Winsensteeg' (7). In mijn vorige artikel hield ik het nog voor mogelijk dat 'gelegen op de hoek van de Winsensteeg' ook op het grote huis sloeg. Dank zij het bouwhistorisch onder- zoek weten we nu dat dit laatste pand verder naar het noorden stond. Dit verklaart ook de om- schrijving in de overdrachtsoorkonde van Christia- an van Zenden van 9 november 1498, waarin sprake is van *die huysinge ende hofstede ge- legen opten zuutoesten hoeck van en inde Gaes- beecx stege bynnen Utrecht* (8). Kennelijk was toen het oude, grote huis ook al het huisje, de 'ka- mer', op de hoek van de Herenstraat aanwezig.

Mede dank zij het meningsverschil over de date- ring zijn we inmiddels zo veel over het pand Je- ruzalemstraat 8-10 te weten gekomen dat het tot een van de best gedocumenteerde, monumenta- le huizen van Utrecht behoort. En dat lijkt me winst van een dergelijke, voor buitenstaanders misschien wat specialistisch aandoende discus- sie.

(1) De betreffende passages in het holografisch testament, dat overigens slechts in afschrift be- waard is (RAU, Oudmunster 184-1) luiden: *Item do et lego Margarete van Overhagen de Olden- sel, ancille mee, ad vitam eius domum retro or- tum versus meridiem, cum orto XX pedum in lon- gitudine et cum omnibus requisitis et combustibilibus ibi existentibus. ... Item prefatus magister Christianus Zenden testator legavit ad usus prebendarum pauperum in capella nostra sancte Crucis domum suam anteriorem quam ip- se denovo construxit, videlicet quod ea que sin- gulis annis de dicta locatione provenerint appli- centur ad dictas prebendas. Item dominus testator legavit vicariis ecclesie sancti Salvatoris pro fundatione misse cotidiane, hora convenienti legende in capella sepulture per executores me- os ordinande, meliorationem domus sue quam inhabitat, unacum domo posteriori, salvo usu- fructu Margarete, ancille sue, et quindecim flore- nos aureos Philippi, quos maerscalcus uten Ham in redbitus redimilibus annue obligatur. Et illud quod supercrescit pro fundatione misse vol- uit applicari ad usus vicariorum pro presentiis matutinalibus commemoratis presbiteris anima- rum.* Voor het laatste deel van deze tekst zie afb. 24.

(2) M.W.J. (onder het artikel staat abusievelijk M.J.W.) de Bruijn, Wanneer werd het huis Je- ruzalemstraat 8-10 in Utrecht gebouwd?. MBOU 1987-2, 13-16.

Afb. 25 Jeruzalemstraat 8-10. Van Zenden's gang naar de kapittelkerk van Oudmunster via de Kromme Nieuwe Gracht en de Trans. Tek. M.W.J. de Bruijn. Op grond hiervan zal hij in zijn testament Je- ruzalemstraat 8-10 als zijn voorste huis hebben beschouwd, hoewel het vanaf de Herenstraat gezien achter op het perceel stond. Nr 16 was zijn oude huis, terwijl op de hoek van de Herenstraat de 'ka- mer' stond die zijn dienstmeid van hem in vruchtgebruik kreeg.

(3) A.A.J. van Rossum, *Necrologium van Oudmunster. Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht X 1882*, 316.

(4) In het artikel van Bart Klück staat dat een dergelijk onderzoek definitief uitsluit 'kon' geven. Bij navraag bleek dat hier 'kan' had moeten staan. Of een dergelijk onderzoek het laatste woord in de kwestie van de datering kan spreken, mag overigens worden betwijfeld, maar een belangrijke nieuwe aanwijzing zou het zeker kunnen geven. Zie voor deze dateringsmethode bijvoorbeeld: D. Eckstein, *Dendrochronologisch onderzoek naar ouderdom en herkomst van hout uit waterputten. Spiegel Historiael. Maandblad voor geschiedenis en archeologie 13 1978*, 308-312.

(5) I.H. Gosses & R.R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden I, De middeleeuwen*. 's-Gravenhage 1959, 260-264. J.E.A.L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*. 4e druk, Utrecht/Antwerpen 1984, 122-129.

(6) In mijn artikel ten onrechte 7,50 m. De Utrechtse stadsvoet bedroeg 26,8 cm. J.M. Verhoef, *De oude Nederlandse maten en gewichten*. Amsterdam 1983, 80.

(7) *een huijsinge ende hofstede, van voeren tot afteren, mit allen hoeren toebehoeren, alsoe die gelegen is in Jherusalems stege, daer mejster Christiaen van Zenden voirscreven naecomelinge mitter huijsinge mejster Christiaen voirscreven eertijts doen timmeren heeft noertwert, Wijn-sens stege suiijtwert ende Jherusalems stege voirscreven westwert naestgelegen zijn, behou-delicken Margariet van Overhagen hoer lijftochte aen de camer aen de voirscreven huijsinge mede behoerdende, gelegen opten hoeck van Wijn-sens stege voirscreven* (GAU, Stad I, 704 (1538), nr 9).

(8) RAU, Oudmunster 184-2. Gaesbeecx stege is de oude naam voor de Jeruzalemstraat.

M.W.J. de Bruijn

Onderzoekingen en vondsten

Deze rubriek is gerangschikt op straatnamen. De nummering verwijst naar de kaart van afb. 26. De archeologische vondsten en documentatie en de bouwhistorische vondsten bevinden zich - indien niet anders vermeld - in het Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht. De bouwhistorische documentatie berust bij de afdeling Monumenten van de Dienst Volkshuisvesting, Ravellaan 96, Postbus 8015, 3503 RA Utrecht.

De foto's waarbij geen maker vermeld staat, zijn gemaakt door de Gemeentelijke Fotodienst Utrecht. Hoewel dat tegen de gebruiken van de Fotodienst ingaat, is het hier toch op zijn plaats

Dick Sleurink met name en met ere te noemen. Hij kan ongeveer beschouwd worden als de 'hof-fotograaf' van de archeologen en bouwhistorici. Het is dan ook grotendeels zijn werk dat op de pagina's van deze Kroniek te bewonderen valt. Duidelijk moet daarbij vermeld worden, dat hiermee niets ten nadele van de andere medewerkers van de Fotodienst gezegd wordt, integendeel: de goede sfeer en het 'klantgerichte' werken van de hele Dienst maakt het de individuele personen daarin mogelijk tot goede prestaties te komen.

De voorbereiding en de druk van deze Kroniek hebben door de inzet van de zo langzamerhand zeer ervaren heer H. Danvers en door het vakmanschap van de firma De Boer Cuperus weer tot een kwalitatief hoog peil bereikt.

Gebruikte afkortingen

A(B)KGU	Archeologische (en Bouwhistorische) Kroniek van de Gemeente Utrecht
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
GAU	Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht
Cat	Catalogus
CMU	Centraal Museum Utrecht
KH	Kunsthistorisch Instituut
Kroniek	Archeologische (en Bouwhistorische) Kroniek van de Gemeente Utrecht
LIT	Literatuur
MBOU	Maandblad Oud-Utrecht
Opm	Opmeting
RDMZ	Rijksdienst voor de Monumentenzorg
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
RAU	Rijksarchief in de provincie Utrecht
RU	Rijksuniversiteit
TA	Topografische Atlas
Tek	Tekening
TU	Technische Universiteit